

А. В. Панченко, І. Є. Тимчишин
Національний університет “Львівська політехніка”

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ВИБІР ОПТИМАЛЬНИХ СХЕМ І МЕХАНІЗМІВ ФІНАНСУВАННЯ НЕПРИБУТКОВИХ ПРОЄКТІВ

© Панченко А. В., Тимчишин І. Є., 2016

Досліджено особливості різних механізмів та схем фінансування неприбуткових проєктів, визначено пріоритетні сфери їхнього застосування. Враховуючи запропонований підхід до поділу неприбуткових проєктів, розроблено економічну модель, яка використовується для вибору оптимальних схем залучення коштів та механізмів фінансування з орієнтацією на критерій максимуму фінансових та немонетарних вигод бенефіціантів у розрахунку на одиницю витрат, пов'язаних із реалізацією проєкту.

Ключові слова: неприбутковий проєкт, механізми фінансування, моделі донорства та спонсорства, державна фінансова підтримка, пільгове кредитування; багатоканальне фінансування, оптимальні схеми та механізми фінансування.

A. V. Panchenko, I. Y. Tymchyshyn
Lviv Politechnic national University

JUSTIFICATION AND CHOICE OF THE OPTIMAL SCHEMES AND MECHANISMS OF NON-PROFIT PROJECTS FINANCING

© Panchenko A. V., Tymchyshyn I. Y., 2016

The article highlights various features of mechanisms and schemes of non-profit projects financing (sponsorships, donation, government support, preferential loans, co-financing, in particular, the participation of beneficiaries) and identifies priority areas of their application. The study of various schemes of non-profit projects financing gives grounds for establishing their best fields of application: public financial support in solving socially important problems is a necessary tool for the realization of state social policy; donation and sponsorship are effective for projects with relatively small scale and projects whose themes coincide with the priority values of the donor whether the strategy of the sponsor; mechanism of preferential loans is used for projects related to providing energy saving, ecology and protection of the environment, improving the high quality of life; multi-channel financing is effective for large non-profit projects in various sectors of the economy, governance, environment, health, social security, public safety.

Due to the study we proposed our own approach to a wide variety of non-profit projects grouping: projects whose implementation provides an income sufficient for full or partial cost compensation; projects that reduce costs of beneficiaries for the purchase of socially important goods and services; projects that result only in non-monetary benefits.

Based on the proposed approach of non-profit projects grouping, there was developed an economic model that helps to select the best fundraising schemes and funding mechanisms with a focus on the criterion of maximum benefits per unit costs associated with the project. The model takes into consideration financial and non-financial benefits and costs of all beneficiaries and participants, using resources from different sources (own funds of the state, business and the “third sector”, the resources involved in non-repayable basis, loans).

The application of the model makes it possible to determine the main parameters of multichannel financing schemes: the share of costs of each participant, periods and procedures of expenses and income, the marginal cost of financial resources etc.

Practical implementation of the model requires the solution of two problems: monetary evaluation of non-financial benefits and the social discount rate determination.

Key words: non-profit project; funding mechanisms; donation and sponsorship; state financial support; concessional lending; multi-channel financing; optimal schemes and funding mechanisms.

Постановка проблеми. Некомерційний (неприбутковий) проект – комплекс запланованих заходів, об'єднаних спільними завданнями, що мають на меті досягнення суспільно-значущого соціального ефекту, а не отримання прибутку. Неприбуткові проекти – це: освітні, дослідницькі, просвітницькі, екологічні, у сферах культури, охорони здоров'я, громадської безпеки, підвищення якості життя громадян тощо. Бенефіціантами таких проектів є окремі соціальні групи, громади, суспільство.

До фінансування неприбуткових проектів долучаються усі агенти економічної системи (державна, бізнес, організації “третього сектору”). Вкладаючи кошти у реалізацію проектів, кожен із суб'єктів утворює власні інтереси: для бізнес-структур ефективною формою участі у вирішенні суспільно важливих проблем є соціальне інвестування (у зв'язку із необхідністю забезпечення соціальної відповідальності) [1]; для приватних осіб – їхнє визнання суспільством; для органів влади – співпраця (партнерство з бізнесом і громадськістю) та спрямування проектів на досягнення пріоритетних завдань державної соціальної політики [2; 3; 4; 5]. Формування загального фонду фінансування певного проекту здійснюють з урахуванням цих інтересів, проте здебільшого без наукового обґрунтування і вибору оптимальної схеми та механізму залучення коштів з різних джерел.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику фінансування некомерційних (неприбуткових) проектів, механізми управління ефективністю їхньої реалізації досліджують економісти та соціологи. Теоретичне підґрунтя таких досліджень сформовано у працях Ф. Бородкіна, Дж. Волш, Г. Вольмана, Г. Бенджаміна, М. Кемпайнен, Р. Крамера, Л. Сідельнік, а практичні аспекти цієї багатогранної проблеми знайшли відображення у роботах В. Андрущенко, Т. Азарової, Л. Абрамова, Д. Баюри, Н. Бондара, Л. Васютинської, О. Винникова, Ю. Галустяна, С. Маркова, В. Шаповала та ін.

Дослідженнями питань, пов'язаних з особливостями застосування окремих моделей і схем фінансування, займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці: Д. Баюра, Н. Бондар, Л. Васютинська, І. Євдокимова, К. Калініна, Е. Лібанова, І. Сенча, О. Чернявська, О. Шнирков та ін. Гідно оцінюючи значущість здобутків науковців та практиків у царині вирішення проблем ефективного впровадження неприбуткових проектів, варто зазначити, що досі не існує єдиного підходу до обґрунтування та вибору оптимальних механізмів їхнього фінансування.

Постановка цілей. Дослідження теоретичних засад та прикладних проблем фінансування неприбуткових проектів зумовлює постановку таких цілей:

- оцінити переваги та недоліки різних схем і механізмів фінансування неприбуткових проектів, визначити пріоритетні сфери їхнього застосування;
- запропонувати підхід до групування неприбуткових проектів для потреб виконання завдань оптимізації фінансування;
- обґрунтувати критерії та розробити економічну модель вибору оптимальних механізмів залучення фінансових ресурсів з різних джерел.

Виклад основного матеріалу. Некомерційні проекти характеризуються високою диверсифікованістю джерел фінансування, які можна розділити за національною належністю на дві групи – зовнішні та внутрішні. Зовнішні фінансові потоки формуються міжнародними інституціями, а внутрішні – бюджетною системою країни та позабюджетними фондами, фінансовими ресурсами підприємств, соціальними фондами органів місцевого самоврядування, коштами національних донорів, спонсорів, громадян тощо.

За походженням фінансові ресурси можуть бути об'єднані у групи: власні кошти (держави, бізнесу, “третього сектору”), ресурси, залучені на безповоротній основі, та позикові кошти.

Вкладення власних коштів у вирішення соціальних проблем називається спонсорством. Спонсор фінансує некомерційні проекти з метою утвердження власних інтересів (реклама, інвестиції у соціальний капітал, розвиток соціального партнерства, забезпечення соціальної відповідальності перед спільнотою, впровадження принципів сталого розвитку у господарську діяльність) і отримує переважно нефінансові вигоди – “спонсорські дивіденди”.

Прерогативою держави повинна бути ресурсна підтримка вирішення масштабних суспільних проблем: кошти центрального і місцевих бюджетів повинні стати основним джерелом фінансування державних та регіональних цільових програм і проектів, значна частина з яких є неприбутковими [6]. Пряме державне фінансування – не єдина можливість держави забезпечити підтримку неприбуткових проектів, адже держава має можливість економічно стимулювати добродійну діяльність комерційних організацій та фізичних осіб. Дієвим інструментом вирішення соціальних проблем стає державне соціальне замовлення – механізм бюджетного фінансування соціальних послуг та проектів, які реалізуються організаціями незалежно від форм власності. За державного соціального замовлення підвищується ефективність використання бюджетних коштів за рахунок переходу від принципу “управління витратами” до принципу “управління результатами” через механізми управління проектами.

До основних механізмів залучення коштів на безповоротній основі належать: фандрайзинг; краудфандинг; проведення благодійних заходів зі збору коштів; отримання грантів; участь у державних та регіональних цільових програмах; волонтерський рух; субсидії/гранти органів влади з державного або місцевого бюджету; пожертви комерційних компаній, добродійних організацій, спонсорів та меценатів; неоподатковувані муніципальні облигації; технічну допомогу. Міжнародні та національні благодійні організації є донорами проектів, бенефіціантами яких є широкі кола громадськості та суспільство загалом. Ці проекти забезпечують отримання стійкого соціального результату під час вирішення найболючіших проблем або виконання масштабних завдань, які формують підґрунття для ефективного розвитку суспільства у майбутньому (дослідження, освіта, просвітництво, громадський контроль, реформування державного управління тощо).

Позикові кошти, які залучаються для впровадження некомерційних проектів, це пільгові кредити, які видаються на тривалий період часу: міжнародними фінансово-кредитними інституціями – на термін до 30-ти років, а вітчизняними банківськими установами – на 10–15 років під порівняно низькі відсотки. У вітчизняній практиці до пільгових належать кредити комерційних банків, за яких позичальнику частково компенсуються (з державного чи місцевих бюджетів) витрати на обслуговування боргу.

Дієвим інструментом вирішення соціальних, екологічних, культурних проблем, проблем суспільної безпеки та соціального захисту особливо у країнах, уряди яких не мають достатнього потенціалу власних фінансових ресурсів, є багатоканальне (спільне) фінансування. Багатоканальне фінансування – це механізм паралельного чи послідовного фінансування неприбуткових проектів з різних джерел: бюджети (центрального та місцевого), кредитні ресурси, кошти мультидонорських багатосекторальних фондів, технічна підтримка, гранти інвестиційних фондів, кошти благодійних організацій тощо. Застосування механізмів спільного фінансування дає змогу розподілити ризики та акумулювати значні кошти, збільшуючи можливості вирішення масштабних життєво важливих проблем та забезпечити вигоди для великої кількості бенефіціантів.

Кожна із моделей залучення коштів та механізмів фінансування неприбуткових проектів має певні переваги і недоліки, а також пріоритетну сферу свого застосування.

Моделі донорства і спонсорства є ефективними для: проектів із порівняно невеликими масштабами; проектів, тематика яких збігається із пріоритетними цінностями донора чи відповідає стратегії спонсора. Основні переваги цієї моделі – це: проста схема руху коштів; зрозумілі критерії відбору проектів для фінансування; прозорість процедур; низькі трансакційні витрати (у зв'язку із відсутністю фінансових посередників). Серед недоліків варто вказати на такі: порівняно незначні

кошти благодійників для фінансування великих проектів; вузька тематика проектів, для впровадження яких виділяються фінансові ресурси; незначний вплив на процес управління проектом, а отже, на можливість забезпечення результатів (для бенефіціантів), які б, зокрема, задовольняли і донора. Попри це варто зазначити, що спонсорство, благодійництво і волонтерство є найкращим інструментом швидкого вирішення нагальних соціальних проблем.

Механізм пільгового кредитування застосовують для масштабних проектів, пов'язаних із забезпеченням економії енергоносіїв, екологією та охороною природного середовища, підвищенням якості життя та здоров'я громадян. Починаючи із 2008 р., у світі пріоритетним напрямом пільгового кредитування є проекти, які відповідають парадигмі “зеленої економіки” – концепції сталого розвитку під час забезпечення економії усіх видів природних ресурсів.

В умовах глобалізації економіки механізми багатоканального фінансування (особливо за участю потужних мультидонорських організацій), як доводить практика, є ефективними і дієвими для великих неприбуткових проектів у різних сферах економіки, державного управління, екології, охорони здоров'я, соціального захисту, громадської безпеки. Диверсифікація джерел фінансування дає змогу знизити загальний ризик проекту та ризики кожного із донорів та кредиторів, а нарощування фінансового потенціалу – розширити коло осіб, які отримуватимуть “соціальні дивіденди”. Схеми паралельного чи послідовного фінансування під егідою урядів чи інституційних донорів створюють можливості для контролю за використанням коштів з метою забезпечення якнайвищої їхньої соціальної віддачі.

У межах дослідження особливостей систем фінансування пропонуємо власний підхід до групування великого розмаїття неприбуткових проектів: проекти, впровадження яких забезпечує отримання доходів, достатніх для повної або часткової компенсації витрат; проекти, реалізація яких сприяє зниженню (економії) витрат бенефіціантів на придбання соціально значущих товарів та послуг; проекти, результатом яких є лише вигоди немонетарного характеру (табл. 1).

Таблиця 1

Групування неприбуткових проектів для потреб обґрунтування та вибору механізмів фінансування

Ознака: окупність витрат на впровадження проекту			Приклади проектів
1	2	3	4
Проекти, реалізація яких забезпечує отримання доходів	Доходи, отримані впродовж життєвого циклу повністю покривають витрати на реалізацію проекту	Проекти є фінансово самоокупними	Освіта (навчальні програми, семінари), виставки, видання літератури, культурні, мистецькі заходи
	Доходи, отримані впродовж життєвого циклу, частково покривають витрати на реалізацію проекту	Часткова окупність витрат	Дослідження, реформування державного управління
	Доходи, отримані впродовж життєвого циклу, покривають витрати одного або кількох учасників		Проекти державної підтримки у забезпеченні житлом окремих категорій громадян, проекти соціальних магазинів, соціальних аптек
Проекти, реалізація яких забезпечує економію витрат	Витрати повністю або частково покриваються за рахунок ефекту економії	Часткова окупність витрат або термін окупності перевищує період життя проекту	Проекти ресурсозбереження, енергореновації, проекти “зеленої економіки”
Проекти, які забезпечують лише отримання нефінансових вигод (соціальних, екологічних, культурних тощо)	Для отримання запланованого результату вимагають витрат впродовж усього життєвого циклу	Фінансово неокупні	Соціальний та гуманітарний захист, захист свобод громадян, проекти розвитку громадянського суспільства

Враховуючи запропонований підхід до поділу неприбуткових проектів, розробимо економічну модель для вибору механізмів фінансування. Модель ґрунтуватиметься на концепції неперевищення дисконтованих витрат суми дисконтованих вигод усіх учасників системи фінансування:

$$\begin{aligned} & \sum_{t=t_0}^T \frac{D_{Dt}}{(1+r_D)^t} + \sum_{t=t_0}^T \frac{D_{Bt}}{(1+r_B)^t} + \sum_{t=t_0}^T \frac{D_{TCt}}{(1+r_{TC})^t} + \sum_{t=t_{КП}}^{t_{КЗ}} \frac{D_{\Phi Yt}}{(1+r_{\Phi Y})^t} + \sum_{t=t_0}^T \frac{E_{BHt}}{(1+r_C)^t} + \sum_{t=t_0}^T \frac{MHB B_t}{(1+r_C)^t} \geq \\ & \geq \sum_{t=0}^T \frac{B_{Dt}}{(1+r_D)^t} + \sum_{t=0}^T \frac{B_{Bt}}{(1+r_B)^t} + \sum_{t=0}^T \frac{B_{TCt}}{(1+r_{TC})^t} + \sum_{t=t_{КП}}^{t_{КЗ}} \frac{B_{\Phi Yt}}{(1+r_{\Phi Y})^t} + \sum_{t=0}^T \frac{B_{BHt}}{(1+r_C)^t} \end{aligned} \quad (1)$$

або

$$\sum_{i=1}^N \sum_{t=t_i}^T \frac{D_{it}}{(1+r_i)^t} + \sum_{t=t_0}^T \frac{E_{BHt}}{(1+r_C)^t} + \sum_{t=t_0}^T \frac{MHB B_t}{(1+r_C)^t} \geq \sum_{i=1}^N \sum_{t=0}^T \frac{B_{it}}{(1+r_i)^t}, \quad (2)$$

де D_D – надходження до центральних та місцевих бюджетів, отримані у результаті впровадження некомерційних проектів; D_B – доходи бізнесу, отримані за реалізації неприбуткових проектів; D_{TC} – доходи організацій третього сектору, отримані під час впровадження неприбуткових проектів; $D_{\Phi Y}$ – доходи фінансових установ, які надають пільгові кредити; E_{BHt} – сума економії (зниження витрат одного або кількох учасників системи фінансування), отриманої внаслідок виконання проекту; $MHB B_t$ – монетаризована нефінансова вигода бенефіціантів (не усі нефінансові вигоди піддаються монетаризації та агрегуванню); B_D – видатки державного, місцевих бюджетів, позабюджетні джерела фінансування неприбуткових проектів і програм або суми непрямой підтримки – зменшення надходжень у бюджети та позабюджетні фонди; B_B – витрати підприємств (бізнесу) на фінансування неприбуткових проектів; B_{TC} – витрати неприбуткових громадських організацій, установ, донорських організацій на фінансування неприбуткових проектів; $B_{\Phi Y}$ – сума пільгових кредитів, наданих фінансовими установами; B_{BH} – витрати суб'єктів, які отримують вигоди від впровадження неприбуткових проектів.

Ставки дисконтування (встановлені за альтернативною вартістю ресурсів): r_D – ставка дисконтування доходів і витрат державного (чи місцевих) бюджетів приймається на рівні облікової ставки НБУ; r_B – ставка дисконтування доходів і витрат бізнесу, приймається на рівні досягнутої бізнесом рентабельності інвестицій; $r_{\Phi Y}$ – ставка дисконтування доходів і витрат фінансових установ, приймається на рівні відсотків за кредитом; r_C – ставка дисконтування вигод і витрат бенефіціантів неприбуткового проекту, приймається на рівні соціальної ставки дисконтування.

Ставку дисконтування для соціальних проектів можна розрахувати за моделлю оцінки соціальних міжчасових переваг (social rate of time preference – SRTP), в основі якої є припущення, що суспільство згодне відмовитися від частини споживання сьогодні заради зростання добробуту майбутніх поколінь [7]. Періоди життя проекту: $0 < t \leq T$ – період здійснення витрат; $t_0 < t \leq T$ – період отримання доходів і вигод; $t_{КП}, t_{КЗ}$ – відповідно терміни отримання і повного погашення боргу.

За умови рівності доходів та витрат (суб'єкти, які вкладають кошти впродовж життя проекту, отримують доходи, сума яких покриває витрати) проект є надзвичайно вигідним для суспільства: не маючи фінансових втрат, спонсори сприяють забезпеченню соціальних, економічних, культурних результатів для певної кількості бенефіціантів. Таку модель можна назвати економічно-вигідним спонсорством, яке є виправданим механізмом фінансування освіти, культури, медичного обслуговування пільгових категорій громадян тощо. За багатоканального фінансування, враховуючи умови рівності фінансових доходів і витрат, можна визначити основні параметри системи фінансування: частки витрат кожного з учасників, періоди і порядок здійснення витрат і отримання доходів, граничні ціни фінансових ресурсів тощо.

Фінансування проектів, які забезпечують отримання доходів у розмірі, достатньому для часткової чи повної компенсації витрат одного або кількох учасників системи, варто здійснювати з використанням механізмів економічно вигідного спонсорства і донорства.

Якщо результатом впровадження проекту є отримання економії витрат (наприклад, за рахунок ресурсозбереження чи енергоефективності), то до фінансування мають бути залучені бенефіціанти, наприклад, ефект від термореновації житла отримують його власники і держава (зниження залежності від зовнішніх поставок енергоносіїв, можливість часткової консервації національних джерел енергетичних ресурсів), отже, такі проекти потрібно виконувати за кошти фізичних та юридичних осіб за фінансової підтримки держави. Пропорції розподілу фінансових витрат потрібно визначати із врахуванням часток кожного учасника системи у загальній сумі економії.

У разі, якщо проект забезпечує тільки нефінансові вигоди для бенефіціантів, то основним механізмом його фінансування повинно бути донорство і, зокрема, філантропія.

Для кожного із проектів, враховуючи його соціально-економічну природу, масштаби та розміри нефінансових вигод, пропонуємо впроваджувати адекватний механізм фінансування (табл. 2).

Таблиця 2

Рекомендовані механізми фінансування неприбуткових проектів

Особливості проектів	Механізми фінансування	
Проекти, реалізація яких забезпечує отримання доходів. Доходи, отримані впродовж життєвого циклу повністю покривають витрати на реалізацію проекту	Економічно вигідне спонсорство	
Проекти, реалізація яких забезпечує отримання доходів. Доходи, отримані впродовж життєвого циклу частково покривають витрати на реалізацію проекту	Економічно виправдане спонсорство та донорство	Багатоканальне фінансування
Проекти, реалізація яких забезпечує економію витрат	Фінансування за рахунок бенефіціантів, які отримують економію витрат під час впровадження проекту	
Проекти, які забезпечують лише отримання нефінансових вигод	Донорство, філантропія	

Враховуючи те, що пріоритетом у впровадженні неприбуткових проектів є абсолютне домінування суспільних інтересів, критерієм вибору оптимального механізму фінансування, на нашу думку, є:

$$\left(\sum_{i=1}^N \sum_{t=t_i}^T \frac{D_{it}}{(1+r_i)^t} + \sum_{t=t_1}^T \frac{E_{БНt}}{(1+r_C)^t} + \sum_{t=t_1}^T \frac{МНВБ_t}{(1+r_C)^t} \right) / \left(\sum_{i=1}^N \sum_{t=0}^T \frac{B_{it}}{(1+r_i)^t} \right) \rightarrow \max \quad (3)$$

за умови врахування обмежень щодо фінансових можливостей кожного із учасників системи фінансування.

Висновки:

1. Дослідження особливостей різних схем фінансування неприбуткових проектів дають підстави встановлювати найкращі сфери їхнього застосування: державну фінансову підтримку (пряму чи непряму) у вирішенні суспільно значущих проблем є необхідним інструментом реалізації завдань державної соціальної політики; моделі донорства і спонсорства є ефективними для проектів із порівняно невеликими масштабами та проектів, тематика яких збігається із пріоритетними цінностями донора чи відповідає стратегії спонсора; механізм пільгового кредитування застосовують для масштабних проектів, пов'язаних із забезпеченням економії енергоносіїв, екологією та охороною природного середовища, підвищенням якості життя громадян; багатоканальне фінансування є дієвим для великих неприбуткових проектів у різних сферах економіки, державного управління, екології, охорони здоров'я, соціального захисту, громадської безпеки.

2. У межах дослідження особливостей систем фінансування запропоновано власний підхід до групування великого розмаїття неприбуткових проектів: проекти, впровадження яких забезпечує отримання доходів, достатніх для повної або часткової компенсації витрат; проекти, реалізація яких

сприяє зниженню (економії) витрат бенефіціантів на придбання соціально значущих товарів та послуг; проекти, результатом яких є тільки вигоди немонетарного характеру.

3. Запропоновано економічну модель, використання якої дає змогу здійснити вибір оптимальних схем та механізмів фінансування неприбуткових проектів, незалежно від змісту, масштабів, сфери впровадження останніх. У моделі враховано фінансові та нефінансові вигоди бенефіціантів і витрати усіх учасників системи фінансування під час використання ресурсів, різних за походженням та джерелами (власні кошти держави, бізнесу, “третього сектору”; ресурси, залучені на безповоротній основі; позики). Застосування моделі дає можливість визначати основні параметри схем багатоканального фінансування: частки витрат кожного з учасників, періоди і порядок здійснення витрат і отримання доходів, граничні ціни фінансових ресурсів тощо.

Перспективи подальших досліджень. Практичне впровадження моделі вимагає виконання двох проблемних завдань: монетарної оцінки нефінансових вигод бенефіціантів та визначення соціальної ставки дисконтування вигод і витрат з урахуванням особливостей змісту проекту, його масштабів та сфери впровадження.

1. Баюра Д. О. Соціальне інвестування як вищий рівень корпоративної соціальної відповідальності // *Теоретичні та прикладні питання економіки*. – 2011. – Вип. 24. – С. 212–218.
2. Бондар Н. М. Оцінювання соціальної ефективності проектів державно-приватного партнерства / Н. М. Бондар // *Управління проектами, системний аналіз і логістика*. – К.: НТУ – 2012. – Вип. 10. – С. 374–379.
3. Васютинська Л. А. Оцінювання ефективності програм/проектів у суспільному секторі / *Стан та перспективи розвитку фінансової системи України: кол. моногр.* / за ред. д-ра екон. наук, проф. О. О. Непочатенко. – Умань: Вид. “Сочінський”, 2012. – С. 83–90.
4. Євдокимова І. Ефективність соціальних програм як інструментів соціального захисту населення [Текст] / І. Євдокимова // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. – 2009. – № 881. – С. 190–194.
5. Калініна К. В. Теоретичні аспекти залучення соціальних інвестицій для розвитку громад [Електронний ресурс] / К. В. Калініна. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2012.
6. Лібанова, Е. М. Соціальні результати державних програм: теоретико-методологічні та практичні аспекти оцінювання [Текст]: моногр. / Е. М. Лібанова. – Умань: Сочінський, 2012. – 312 с.
7. Сенча І. А. Оцінка ставки дисконтування соціальних проектів за методом міжчасових переваг / І. А. Сенча // *Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр.* – Вип. 1(53). – Одеса.: ОРІДУ НАДУ, 2013. – С. 137–140.